

Hechtingsstoornissen

Naam: Imane Jemni

Klas: 5 havo

Vak: Nederlandse literatuur en maatschappijwetenschappen

Docenten: Esther van Bijsterveld (Nederlands) en Felix van Vugt
(maatschappijwetenschappen)

Om te beginnen	3
Wat is hechting?	5
Veilig/Autonoom.....	5
Vermijdend	5
Ambivalent.....	6
Ongeorganiseerd/gedesorganiseerd.....	6
Antisociaal gedrag gedurende de kinderjaren	9
Niet-kritisch hechtingsgedrag	9
Wat zijn gevolgen van een hechtingsstoornis?	10
Welke typen hechtingsstoornissen zijn er?	12
Daderpositie	13
Slachtofferpositie.....	13
Inleiding op deel II	15
Bezonken rood.....	16
In hoeverre voldoet het personage, Jeroen Brouwers, aan de definitie van ‘hechtingsstoornis’?	17
Hoe wordt duidelijk dat het personage, Jeroen Brouwers, een hechtingsstoornis heeft?	19
Heeft het personage, Jeroen Brouwers, een introvert of een extrovert karakter?	21
Valt het personage, Jeroen Brouwers, onder de term ‘dader’ of ‘slachtoffer’?	23
Het verrotte leven van Floortje Bloem	24
In hoeverre voldoet het personage, Floortje Bloem, aan de definitie van ‘hechtingsstoornis’?	25
Hoe wordt duidelijk dat het personage, Floortje Bloem, een hechtingsstoornis heeft?	26
Heeft het personage, Floortje Bloem, een introvert of een extrovert karakter.	29
Valt het personage, Floortje Bloem, onder de term ‘dader’ of ‘slachtoffer’?	31
Lisa’s adem	32
In hoeverre voldoet het personage, Lisa, aan de definitie van ‘hechtingsstoornis’?	33
Hoe wordt duidelijk dat het personage, Lisa, een hechtingsstoornis heeft?	35
Heeft het personage, Lisa, een introvert of een extrovert karakter?	37
Valt het personage, Lisa, onder de term ‘dader’ of ‘slachtoffer’?	39
Conclusie	40
Ter afsluiting	43
Bronnenlijst	46

Om te beginnen

Er is geen concrete definitie van een ‘hechtingsstoornis’. Ook zijn er niet veel wetenschappelijke onderzoeken naar gedaan. Toch kunnen er diagnoses worden gesteld voor een hechtingsstoornis op basis van onderzoeken die wél zijn gemeten en informatie die is verstrekt vanuit deze onderzoeken.

Zelf heb ik broertjes met een hechtingsstoornis. In de loop der jaren, ben ik hier steeds meer van gaan zien. Bepaald gedrag vond ik heel typerend; claimen van ouders en grensoverschrijdend gedrag vertonen. Doordat mijn moeder in de jeugdhulpverlening werkt, kon zij mij uitleg geven over wat ik zag en me meer over de persoonlijkheden van deze kinderen met een hechtingsstoornis vertellen. Altijd heb ik dit interessant gevonden.

Toen ik voor school literatuur moest gaan lezen, heb ik altijd het genre ‘psychologische romans’ als de mooiste ervaren. Ook dit komt door mijn grote interesse naar de psyche van de mens. In de literatuur las ik verhalen die mij heel erg aanspraken. De romans waar ik het over heb zijn: *Bezonden rood*, *Het verrotte leven van Floortje Bloem* en *Lisa’s adem*. In deze verhalen zag ik gedragingen van personages die overeenkwamen met het gedrag dat mijn broertjes vertonen. Dit bracht mij op een idee voor mijn profielwerkstuk.

In dit profielwerkstuk wil ik ten eerste feitelijke informatie geven over hechtingsstoornissen. Daarna wil ik in deel II drie romans onderzoeken en analyseren waarin personages voorkomen die een hechtingsstoornis hebben. Het uiteindelijke doel is om in deel III antwoord te kunnen geven op de volgende hoofdvraag: *Is het beeld van een personage met een hechtingsstoornis een reëel beeld?*

Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik een aantal deelvragen geformuleerd. Allereerst wil ik in deel I duidelijk maken wat een hechtingsstoornis inhoudt. Dat zal ik doen aan de hand van deze vragen: *Wat is een hechtingsstoornis?*, *Wat zijn oorzaken van een hechtingsstoornis?* En *at zijn gevolgen van een hechtingsstoornis?*

Om te zien in hoeverre een personage aan een hechtingsstoornis voldoet geef ik antwoord op de vraag: *In hoeverre voldoen de personages uit de gebruikte literatuur aan het begrip ‘hechtingsstoornis’?*. Ook wilde ik antwoord op de vraag: *Hoe wordt duidelijk dat het personage een hechtingsstoornis heeft.*

Er zijn verschillen in de uiting van een hechtingsstoornis. In deel I zal ik antwoord geven op de vraag: *Welke typen hechtingsstoornissen zijn er?* Aansluitend aan deze vraag, geef ik in deel II antwoord op: *Heeft het personage een introvert of een extrovert karakter?*.

In dit zal ook informatie staan, waarmee ik in deel II antwoord kan geven op de vraag: *Welke personages vallen onder de term 'dader' en welke personages vallen onder de term 'slachtoffer'?*.

Als ik een antwoord op deze deelvragen heb kunnen geven, hoop ik een goed antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag. Daarvoor zoek ik ten slotte ook een antwoord op deze deelvragen! Dit doe ik vooral door gebruik te maken van een onderzoek van Mary Ainsworth en theorieën van John Bowlby. De hoofdbron die ik heb gebruikt voor dit profielwerkstuk is een informatief boek: *Hechtingsstoornissen, praktijkgericht therapieboek voor ernstige hechtingsstoornissen bij kinderen (geschreven door Niels Rygaard)*

Wat ik hoop, is dat ik een duidelijk beeld heb achtergelaten van wat een hechtingsstoornis inhoudt en wat een dergelijke stoornis kan betekenen in het dagelijks functioneren en wat we uit de literatuur kunnen leren over de psyche van de mens. In de romans die ik heb gelezen, komt dit aspect vooral goed naar voren. Dat is wat ik wil laten zien.

Wat is hechting?

In 1950 heeft John Bowlby een hechtingstheorie ontwikkeld. Bowlby veronderstelde dat hechting een aangeboren gedragsprogramma is bij mensen en hij dacht dat het systeem van hechtingsgedrag ontstaan is om waarschijnlijk te maken dat het kind bescherming krijgt. Hierdoor heeft het een grotere overlevingskans. De bescherming is vooral gebaseerd op lichamelijke nabijheid en contact tussen moeder en kind.

Als dit in de eerste levensjaren wordt verstoord, gaat het kind zich vaak anders gedragen; meer huilen, zoeken naar de moeder en treuren. Wat dus opvalt, is dat het gehechtheidsysteem wordt geactiveerd door scheiding van tussen moeder en kind.

Mary Ainsworth heeft in 1978 een onderzoek gedaan naar deze gehechtheid, de zogehete 'Vreemde Situatie-Test'. Tijdens deze test worden de moeder en het éénjarige kind naar een onderzoeksruijnte gebracht; tijdens de test verlaat de moeder de ruijnte twee keer drie minuten. De reactie van het kind, wordt geobserveerd. Uit dit onderzoek zijn vier patronen van hechting gebleken.

Veilig/Autonom

Het kind reageert als de moeder weg gaat, maar gaat na verloop van tijd op onderzoek uit. Het zoekt contact met de moeder. Als het kind in de gaten heeft dat de moeder niet in de ruijnte aanwezig is, wordt het onrustig. Al gauw begint het kind weer de kamer te onderzoeken. Bij deze vorm van hechting is er blijdschap te zien bij zowel de moeder als het kind. De relatie is innig.

Vermijdend

Het kind reageert nauwelijks op de afwezigheid van de moeder en richt de aandacht aan voorwerpen die in de kamer staan. Als de moeder terugkomt, richt zij haar aandacht ook eerder op de voorwerpen dan op haar kind. Onderzoek toont aan dat het kind erg gespannen is vanwege de afwezigheid van de moeder. Deze spanning houdt bij een kind met een vermijdende hechting langer aan dan bij een kind met een veilige hechting. Bij dit kind wordt er veel energie gebruikt om de natuurlijke hechtingsreacties te onderdrukken, omdat het kind bang is voor afwijzing.

Ambivalent

Hierbij klampt het kind zich aan de moeder vast, maar kan tegelijkertijd ook boosheid vertonen; ook voordat de moeder de kamer verlaat. Als de moeder weg is, gaat het kind niet op onderzoek uit, maar houdt het zich alleen maar bezig met de afwezigheid van de moeder. Als de moeder terug is, gaat het ook niet spelen. Het kind is zich als het ware bewust van een nabijheid die onzeker is. Het hechtingssysteem wordt overmatig geactiveerd, waardoor er geen ruimte meer is om aandacht te schenken aan andere behoeftes.

Ongeorganiseerd/gedesorganiseerd

Het gedrag van het kind hangt samen met het gedrag dat hierboven is genoemd. Het kind vertoont geen samenhangend gedragspatroon bij verwijdering van de moeder en bij terugkeer van de moeder. Het kind kan verschillend gedrag vertonen: het kan in een verstijfde houding 'bevriezen', op de grond gaan liggen, zich aan de moeder vastklampen en tegelijkertijd de andere kant op kijken enzovoorts. Kinderen met dit type hechtingsstoornis hebben grote moeite met stressregulatie in een vreemde situatie. Ongeveer 15 procent van de éénjarige kinderen vertoont een ongeorganiseerde hechting.

Kinderen kunnen uit een ongeorganiseerde hechting een hechtingstoornis ontwikkelen.

Wat zijn oorzaken van een hechtingsstoornis?

Een hechtingsstoornis kan dus voortkomen uit een gedesorganiseerde hechting. Dit hoeft echter niet zo te zijn, omdat er ook sprake kan zijn geweest van een veilige hechting die later in de kinderjaren beschadigd is.

Het ontstaan van een hechtingsstoornis kun je niet herleiden tot één specifieke oorzaak. Er kunnen verschillende dingen gebeuren waardoor een kind een hechtingsstoornis kan oplopen. Hieronder volgt een aantal voorbeelden van situaties waarin het kind een verhoogd risico loopt op een hechtingsstoornis. Hieruit kun je natuurlijk niet afleiden dat alle kinderen in deze omstandigheden een hechtingsstoornis zullen ontwikkelen. Dit wordt ook bepaald door het karakter van het kind en de thuissituatie.

Het komt regelmatig voor dat een kind na de geboorte een periode in de couveuse wordt geplaatst. In deze periode heeft het kind weinig lichamelijk contact met de moeder. Hierdoor kan er minder goed een band tussen de moeder en het kind ontstaan.

Ook als een moeder in de eerste levensjaren een tijdje afwezig is, en zich dus niet met het kind of de opvoeding bezighouden, kan er een verstoorde hechting ontstaan. Een ander voorbeeld is het hebben van een ongewenst kind. Ouders die niet samen hebben gekozen voor een kind, maar die een kind krijgen omdat het een ‘ongeluk’ was, zullen zich minder goed met dit kind kunnen hechten. Dit komt doordat ze het kind liever niet wilden ‘hebben’. De ouders kunnen zich op latere leeftijd van het kind minder verantwoordelijk voelen. Hierdoor kan het kind de dupe zijn van een hechtingsstoornis.

Naast deze factoren die voor een verstoorde hechting kunnen zorgen, zijn er ook factoren die op een ander gebied het risico op een hechtingsstoornis bij een kind verhogen. Als er nare situaties in de directe omgeving van het kind voorkomen, kan dit een negatief effect hebben op de hechting van een kind.

Dit is een aantal voorbeelden van een situatie waarin een kind het risico loopt op een hechtingsstoornis:

1. Ouders die zelf onveilig zijn gehecht, kunnen dit overdragen op hun kinderen. Dit kan komen door de manier waarop ouders het kind benaderen. Doordat de ouders zich zelf niet goed kunnen hechten, zullen ze een afstandelijke relatie met hun kind hebben. Het gevolg hiervan is dat het kind zich dan weer niet aan de ouder kan hechten.

2. Wanneer een kind wordt mishandeld door één of beide ouders of wanneer het kind door de ouders wordt verwaarloosd, krijgt het niet goed de kans om zich aan de ouders te hechten. Er vindt geen liefdevolle relatie plaats en het kind weet niet goed wat het aan zijn ouders heeft. Om je aan iemand te kunnen hechten, moeten vertrouwen en liefde er juist wel zijn.
3. Ouders kunnen zelf een psychisch probleem of verslaving hebben, waardoor ze geen goede relaties kunnen aangaan. Zoals je hierboven las, is liefde en vertrouwen belangrijk om een goede hechting aan te kunnen gaan. Voor iemand met een depressie, is het vaak moeilijk om er voor iemand te zijn en diegene de benodigde liefde te geven. Ook hierbij kan een kind een hechtingsstoornis ontwikkelen.
4. Kinderen kunnen doordat ze thuis worden mishandeld of doordat de situatie thuis op een andere manier onveilig is, uit huis worden geplaatst. Het komt heel vaak voor dat kinderen niet vanaf het begin in hetzelfde pleeggezin opgroeien, maar verschillende verzorgers hebben. Kinderen kunnen op deze manier geen goede hechtingen aangaan, omdat ze telkens van de verzorgers worden gescheiden.
5. Wat ook voorkomt is dat een kind juist door te veel liefde van ouders een hechtingsstoornis ontwikkelt. Bij een kind dat veel van zijn ouder houdt en waarbij in de eerste jaren een goede hechting is ontwikkeld met de ouder, kan toch een hechtingsprobleem optreden als er iets naars met de ouder gebeurt. Een kind kan zijn ouders zien lijden, bijvoorbeeld omdat de ouder een ernstige ziekte heeft, of het kan zijn dat de ouder(s) en het kind in slechte omstandigheden leven, bijvoorbeeld een oorlog, waarbij de ouder wordt vernederd. In deze omstandigheden kan een kind zich afsluiten voor de pijn die het bij de ouder ziet.

Wat je over het algemeen terugziet is dat een kind een hechtingsstoornis ontwikkelt doordat het in de eerste levensjaren geen vaste verzorger heeft gehad of doordat het in de eerste levensjaren in een onveilige situatie is opgegroeid.

Wat is een hechtingsstoornis?

Een hechtingsstoornis kan dus voortkomen uit een gedesorganiseerde hechting. Een probleem bij deze vraag is dat er veel informatie is en er is onderzoek gedaan naar 'hechting', 'maar dat er geen duidelijke definitie is voor 'hechtingsstoornis'. Er wordt wel veel over gepraat, maar er zijn te weinig wetenschappelijke studies om het precies te beschrijven. Wel zijn er periodes waarin onderzoek werd gedaan naar hechtingsstoornis. Dat zie je vooral door een catastrofale gebeurtenis, zoals de Tweede Wereldoorlog, waardoor er veel weeskinderen zijn.

Het kenmerk van kinderen met een hechtingsstoornis is dat kinderen sociaal en emotioneel niet goed kunnen reageren op contacten. Een hechtingsstoornis is heel complex, maar in de volgende punten staan de belangrijkste criteria bij een hechtingsstoornis.

Antisociaal gedrag gedurende de kinderjaren

Het kind vertoont vooral intimiderend, impulsief, gewelddadig en agressief gedrag vertonen. Ook zal het weinig leren van sociale ervaringen en straf. Het kan sadistische neigingen hebben en andere kinderen of dieren pijn doen. Verder mist het kind het gevoel van schuld, schaamte of spijt en zal anderen de schuld geven als het ergens op wordt aangesproken. Vlucht/vecht/verstardgedrag is hierbij typerend.

Niet-kritisch hechtingsgedrag

Het kind kan zich voorbeeldig en vol vertrouwen gedragen in verschillende situaties en kan emotioneel geen onderscheid maken tussen bekenden en onbekenden. Het klampt zich vaak vast aan een volwassene en vertoont contactgedrag dat normaal is op een leeftijd van 6-12 maanden. Ook zijn de contacten oppervlakkig en kort.

Onderzoekers menen dat dit gedrag samenhangt met verwaarlozing of misbruik in de vroege jeugd.

De hoofdzaak bij een kind met een hechtingsstoornis is dat het enorm gehandicapt is om liefdevolle en bindende relaties aan te gaan.

Wat zijn gevolgen van een hechtingsstoornis?

Een hechtingsstoornis heeft vooral gevolgen op relaties in de directe omgeving. In het bijzonder lijden de relaties tussen ouders en kinderen onder een hechtingsstoornis. Ook zal iemand met een hechtingsstoornis in zijn volwassen leven minder goed of geen normale contacten en relaties aan kunnen gaan met mensen uit de directe omgeving.

Sociale vaardigheden zijn gebrekkig ontwikkeld waardoor andere aspecten van het leven zoals: spelen, leren, relaties aangaan met een partner of deel uitmaken van een familie of groep. Als gevolg hiervan: intellectuele capaciteiten worden onvoldoende benut, waardoor er problemen kunnen ontstaan zoals lage opleiding, criminaliteit, drugsgebruik.

Doordat een kind onder druk staat en getraumatiseerd kan zijn, kunnen zich andere problemen ontwikkelen.

Hechtingsstoornissen gaan dan ook vaak gepaard met:

- Posttraumatische Stress-Stoornis (PTSS). Hierbij heeft het kind last van chronische stress als een gevolg van een extreem traumatische gebeurtenis.
- Een ADHD stoornis
- Post-Institutional Autistic Syndrome (PIAS). Dit is een gevolg van verwaarlozing waarbij een kind kan verstarren.

Niet elk kind met een hechtingsstoornis heeft last van de zelfde gevolgen. Er zijn wel veel overeenkomsten tussen hechtingsstoornissen, maar karakter speelt ook een rol. Zoals je al hebt kunnen zien, hebben kinderen met een hechtingsstoornis moeite om goede relaties aan te gaan. Dat vind je ook terug in de gevolgen van iemand met een hechtingsstoornis.

Tot in de adolescentie hebben mensen last met het aangaan van een relatie met bijvoorbeeld een partner of vriend. Een kind met een hechtingsstoornis is bang om relaties aan te gaan en voelt zich onzeker. Omdat in de jeugd de hechting van het kind met mensen uit de directe omgeving is verstoord, kan het kind niet met een basisvertrouwen opgroeien, maar groeit het op met een basiswantrouwen.

Zo kan bijvoorbeeld een kind dat is misbruikt door zijn vader bang zijn voor mannen en in de adolescentie geen goede relaties aangaan met mannen of juist extreem gedrag ten aanzien van mannen vertonen. Een door de moeder in de steek gelaten kind, kan zich weggedaan voelen en geen vertrouwen hebben in andere mensen uit de directe omgeving. Een kind dat in de

eerste levensjaren geen vaste verzorger heeft gehad is onzeker en bang en heeft het geen vertrouwen in de verzorgers.

Gevolgen hiervan kunnen zijn dat een kind zich verzet tegen elke vorm van contact of heel oppervlakkig contact legt. In tegenstelling tot dit teruggetrokken gedrag, gaan sommige kinderen om hun aanwezigheid te bevestigen, juist op zoek naar contacten met anderen. Hierbij is grensoverschrijdend gedrag bij kinderen met een hechtingsstoornis niet ondenkbaar.

Kortom: er zijn verschillende situaties waaruit een kind kan komen met een hechtingsstoornis. Wat de gevolgen hiervan zijn, hangt ook af van de situatie waarin het kind opgroeit. Groeit het kind op in een veilig pleeggezin, dan kan het wat vertrouwen gaan krijgen en kunnen de uitingen van de hechtingsstoornis verminderen. Maar groeit het kind op in een onveilige situatie, waar geen opvoeder is die op het kind let, dan kan het kind ontsporen en alleen maar nog meer problemen ontwikkelen.

Problemen die bij kinderen met een hechtingsstoornis voorkomen zijn:

- Identiteitsproblemen

Een voorbeeld van een identiteitsprobleem is: Een voorbeeld hiervan is dat kinderen 'niet weten wie ze zijn' waardoor ze geen eigen mening kunnen vormen en heel afhankelijk zijn van wat anderen doen en kiezen.

- Zelfbeschadiging
- Depressiviteit en zelfmoordpogingen
- Verslavingsproblemen
- Eetstoornissen
- Borderline
- Antisociaal gedrag
- Veranderde activiteitsniveaus

Met dit laatste wordt bedoeld dat een kind extreme stemmingswisselingen kan hebben en het tempo waarin het kind opdrachten en dagelijkse bezigheden uitvoert heel erg kan verschillen. Het ene moment kan een kind down zijn en alles in een zeer traag tempo doen, terwijl het andere moment er iets positiefs gebeurt en het kind opeens weer zin heeft om te spelen.

De genoemde problemen komen vooral voor bij kinderen in de puberteit, maar kunnen ook doorwerken tot op latere leeftijd.

Welke typen hechtingsstoornissen zijn er?

Er zijn eigenlijk geen duidelijke ‘typen hechtingsstoornissen’. Wel zijn de uitingen en gedragingen van kinderen met een hechtingsstoornis verschillend en kun je daarin onderscheid maken. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen Introvert gedrag en Extrovert gedrag.

Al eerder heb ik antwoord gegeven op de vraag: *Wat is een hechtingsstoornis?*. Hier kon je lezen dat een kind ‘Niet-kritisch hechtingsgedrag’ en ‘Antisociaal gedrag gedurende de kinderjaren’ kan uiten. Er zijn veel individuele variaties op deze patronen van een verstoorde hechting mogelijk. Dat wil zeggen dat elk kind anders kan reageren op bepaalde situaties. Het karakter van een kind speelt bijvoorbeeld ook een rol.

Hieronder staat een tabel met twee verschillende soorten uitingen bij kinderen met een hechtingsstoornis.

Introvert gedrag	Extrovert gedrag
Het kind is passief en gesloten. Het verlangt naar aandacht, maar reageert er niet op of weet niet hoe het hierop moet reageren. Emoties werken naar binnen.	Het kind is actief en open. Vaak is het impulsief en agressief. Het verlangt naar aandacht, maar is niet in staat om binnen relaties te functioneren. Emoties werken naar buiten.
Het kind heeft de neiging om zichzelf pijn te doen en betreft nare situaties op zichzelf.	Het kind heeft neigingen om anderen pijn te doen en de schuld bij anderen neer te leggen.

Om een voorbeeld te geven waarin duidelijk wordt hoe kinderen zich kunnen gedragen na verstoorde hechting, heb ik het voorbeeld ‘mishandeling bij een kind’ genomen.

Als een kind is mishandeld door een ouder kan introvert gedrag vertonen. Het kan als het ware verstijven als het in aanraking met de vader komt en weet in deze situatie niet hoe het moet reageren. Het kan zich voorbeeldig gedragen, terwijl het kind zich eigenlijk heel bang en onzeker voelt. Doordat het kind is mishandeld, weet het dat de ouder het kind pijn kan doen

en dat maakt het kind bang en onzeker. Het kind kan als het ware niet met deze gevoelens omgaan, waardoor zijn gevoelens naar binnen werken.

Dit zelfde kind zou ook extrovert gedrag kunnen vertonen. Het is dan juist actief en laat zien wat voor emoties het heeft. Aan de ene kant wil dit kind aandacht, maar aan de andere kant kan het kind niet met deze aandacht omgaan. Waarschijnlijk omdat de aandacht die het kind van de vader kreeg negatief was. Het kind is dus angstig. Deze angst kan worden geuit in boosheid en agressiviteit. Het kind verzet zich als het ware tegen de traumatische gebeurtenissen.

Een ander verschil in uitingen en gedragingen van kinderen met een hechtingsstoornis is in wat voor positie ze komen te staan. Er zijn twee posities: de positie van de *dader* en de positie van het slachtoffer.

Daderpositie

Hierbij is de persoon met een hechtingsstoornis als het ware de dader voor problemen van andere mensen. Als voorbeeld kun je nemen: een moeder met een hechtingsstoornis die een kind krijgt. Deze moeder kan geen goede relatie aangaan met haar kind en er ontwikkelt zich bij het kind een basiswantrouwen. Het kind kan hierdoor vervolgens zelf hechtingsproblemen ontwikkelen.

De moeder kan in dit geval een daderrol hebben ten opzichte van het kind. Ze heeft haar hechtingsstoornis namelijk ‘overgedragen’ aan haar kind. Het hoeft natuurlijk niet zo te zijn de moeder van plan was om een hechtingsgestoord kind op te voeden. De moeder kan ‘gewoon’ niet voor haar kind zorgen en voelt ook geen verantwoordelijkheid om problemen op te lossen.

Slachtofferpositie

In het hierboven genoemde voorbeeld vervult het kind een slachtofferrol. Het lijdt onder de hechtingsstoornis van de moeder. Het kind kan er in dit geval niet veel aan doen dat er geen goede band tussen de moeder en zichzelf is ontstaan. Zelf kan het een hechtingsprobleem ontwikkelen, maar er het kind kan zich ook in de steek gelaten of onzeker voelen.

Op deze manier kun je nagaan wat voor rol iemand heeft in de relatie met iemand met een hechtingsstoornis of welke positie de persoon met een hechtingsstoornis aanneemt binnen de relatie met omstanders.

Inleiding op deel II

In dit deel, deel II, zal ik twee personages uit verschillende romans gaan analyseren en aangeven waarom zij een hechtingsstoornis hebben. Hiervoor gebruik ik de informatie uit deel I.

Bij de volgende personages heb ik een hechtingsstoornis kunnen ontdekken die ik ga analyseren.

- Jeroen Brouwers (Uit *Bezongen rood* geschreven door Jeroen Brouwers)
- Floortje Bloem (Uit *Het verrotte leven van Floortje Bloem* geschreven door Yvonne Keuls)
- Sophie (Uit *Lisa's adem* geschreven door Karel Glastra van Loon)

Voordat ik aan mijn analyses ga beginnen, is het fijn om te weten wat de achtergronden zijn van de hierboven genoemde personages. In dit opzicht vind je vóór elke analyse een samenvatting van de verhalen waarin de personages bevinden.

Om te beginnen geef ik een samenvatting van *Bezongen rood*. Na deze samenvatting vind je de antwoorden op de deelvragen die ik in deel I in de inleiding heb behandeld. Deze structuur vind je terug bij elk te bespreken personage.

Pas nadat ik *Bezonden rood* had gelezen en er een analyse van ging maken, zag ik dat Jeroen Brouwers kenmerken had van iemand met een hechtingsstoornis. Toen ik het verhaal nog eens langsging en ging letten op gedragingen van Jeroen in combinatie met gebeurtenissen in Jeroens leven, merkte ik dat Jeroen daadwerkelijk een hechtingstoornis heeft ontwikkeld in zijn kinderjaren. Voor dit profielwerkstuk vond ik Jeroen Brouwers een mooi voorbeeld om te analyseren. Dit is mijn resultaat.

Bezonden rood

In een periode van grijze rouw, februari 1981, krijgt Jeroen Brouwer een telefoontje met het bericht dat zijn moeder is overleden in het verzorgingstehuis. Naar aanleiding dit telefoontje komen er allerlei herinneringen bij Jeroen boven over het interneringskamp Tjideng, waar hij vanaf 1943 tot 1945 samen met zijn moeder, zusje en oma in gevangene heeft gezeten. Dit kamp staat onder leiding van Kenitji Sone. In het kamp 'bewoont' Jeroen samen met de andere gezinsleden een gedeelte van een keuken. Dagelijks wordt Jeroen geconfronteerd met de dood. De vrouwen in het kamp worden mishandeld en vernederd; vaak ook voor de ogen van de kleine Jeroen. Ze moeten in de houding staan, buigen, blijven staan in deze gebogen houding, hurksprongen en daarbij kikker geluiden maken.

Tijdens deze verschrikkelijke kampjaren stopt Jeroen van zijn moeder te houden. Dat kun je ook letterlijk lezen:

'Ze sloegen mijn moeder tot ze als dood bleef liggen' 'mijn moeder was de mooiste moeder, op dat moment stopte ik van haar te houden.' (blz. 21)

Jeroen heeft ook haat gekregen aan moeders in het algemeen en hierdoor is hij met een verstoord beeld de rest van het leven gaan zien. *'Naar de hel met alle moeders'*. (blz. 34) Toch heeft Jeroen een periode van rouw om zijn moeder en voelt hij ook weer liefde voor Liza, een vrouw die Jeroen 67 jaar eerder dan de dood van zijn moeder ontmoette in een café. Het is de eerste keer sinds jaren dat Jeroen weer liefde kan voelen voor een vrouw.

Jeroen Brouwer is de schrijver van dit aangrijpende verhaal, maar tegelijkertijd is hij hierin ook de hoofdpersoon Brouwers schrijft namelijk over zijn eigen ervaringen en gevoelens. Hij is geboren op 30 april 1940 op het eiland Java. Door de Japanse bezetting wordt hij gescheiden van zijn vader en samen met zijn moeder en zus van 1943 tot 1945 opgesloten in het kamp Tjideng. In 1948 kan het gezin weer terug naar Nederland en daar verblijft Brouwers vanaf zijn tiende in verschillende kostscholen. Door al deze gebeurtenissen bij elkaar en de scheiding die Brouwers steeds moet maken met zijn moeder, heeft hij een hechtingsstoornis ontwikkeld.

In hoeverre voldoet het personage, Jeroen Brouwers, aan de definitie van 'hechtingsstoornis'?

Zoals je hebt kunnen lezen, is de hoofdzaak bij een kind met hechtingsstoornis het feit dat het kind geen relaties aan kan gaan met mensen in de directe omgeving. In de jonge jaren heeft het zich niet goed kunnen hechten, omdat de situatie onveilig was of de omstandigheden onzeker waren. Ook komt het heel vaak voor dat kinderen met een hechtingsstoornis in de eerste jaren verschillende opvoeders hebben gehad. Deze onzekerheid werkt in de meeste gevallen door tot in de adolescentie. Volwassenen vinden het dan heel moeilijk om vertrouwen te hebben in anderen, ook al zijn het mensen in de directe omgeving. Ze kunnen bijvoorbeeld ook moeilijk een relatie aangaan met een partner.

In dit beeld wat hoort bij een hechtingsstoornis kan Jeroen Brouwers goed worden geplaatst. In de eerste plaats, omdat de situatie in de jeugd van Jeroen heel onveilig was en de omstandigheden onzeker waren. Hij leefde in een oorlog vol geweld en zag ook hoe zijn moeder, zusje en oma hieraan moesten lijden. Verder heeft Jeroen vaak afscheid moeten nemen van zijn moeder. Telkens werd Jeroen door de kampeiders van het jappenkamp van zijn moeder gescheiden en wist hij niet wanneer hij haar terug zou zien. Later moest Jeroen ook naar een kostschool. Hierbij moest Jeroen vaak afscheid nemen van zijn moeder, als zij haar zoon thuis verwelkomde, maar hem dagen later weer liet gaan.

Wat opvallend is in de situatie van Jeroen, is dat hij wel na een lange tijd enige liefde durft te voelen voor Liza, een oude vriendin van Jeroen waarmee een relatie heeft gehad. Als je de roman leest, zie je dat Jeroen het moeilijk vindt om zich over te geven aan die liefde. Zijn vertrouwen in anderen is weg. Aan de ene kant heeft Jeroen een haat naar vrouwen, maar aan de andere kant betekent Liza wel veel voor hem. De relatie tussen Jeroen en zijn moeder is voorgoed beschadigd.

Een hechtingsstoornis kan ook ontstaan, doordat een kind juist heel véél van zijn moeder houdt. Dat is bij Jeroen het geval. Hij had in zijn jonge jaren veel liefde voor zijn moeder. Zij was Jeroens grote voorbeeld. Tijdens de oorlog heeft Jeroen zijn moeder vreselijk zien lijden. Hij was er bijvoorbeeld bij toen een aantal kampsoldaten zijn moeder in elkaar schopte en mishandelde. Op dit moment is Jeroen gestopt van zijn moeder te houden. Hij zag zijn moeder heel erg lijden en kon dit niet aanzien. Hij heeft zich als het ware van zijn moeder afgekeerd om niet de pijn te voelen die zijn moeder ook voelt. Op deze manier heeft Jeroen

ook een afkeer gekregen van alle andere moeders en vrouwen, behalve van Liza. De grote liefde die Jeroen voor zijn moeder had en die ook door zijn moeder werd bevestigd, is dus uitgekomen op een moeder-zoon relatie die heel moeilijk verloopt en waar je de liefde die er ooit was, niet meer kunt terug zien.

Hoe wordt duidelijk dat het personage, Jeroen Brouwers, een hechtingsstoornis heeft?

Bij het beantwoorden van de vraag *In hoeverre voldoet het personage, Jeroen Brouwers, aan de definitie van 'hechtingsstoornis'?* staan verschillende redenen waaruit je kunt opmaken dat Jeroen een hechtingsstoornis heeft.

De oorzaken die zijn gegeven, zijn kenmerkend voor iemand met een hechtingsstoornis. Je kunt natuurlijk geen diagnose stellen over een stoornis als je alleen de oorzaken weet. Ook moet uit gedragingen duidelijk worden dat er daadwerkelijk sprake is van een hechtingsstoornis. Hiervoor zijn bij Jeroen ook verklaringen te geven. Jeroen is op gegeven moment gestopt met van zijn moeder te houden. Vanaf dit moment praat Jeroen kwaad en vernederend over vrouwen. Hij heeft geheel afstand gedaan van de relatie die hij had met zijn moeder. Jeroen was bang om deze relatie voort te zetten, kon het niet aanzien dat zijn moeder zo erg moest lijden onder de mishandelingen van zijn moeder. In de roman komen ook fragmenten voor waarin je leest hoe Jeroen denkt over het feit dat hij steeds opnieuw afscheid moeten nemen van zijn moeder als hij thuiskomt van het internaat en er weer naar toe moet. Steeds herhaalt hij in wat voor toestand zijn moeder is, hoe ze is gekleed en zegt: *ze verdwijnt. 'mijn moeder zwaait naar me met een zakdoek, met een handdoek, met een beddenlaken, -ze verdwijnt.'* Het feit dat zijn moeder Jeroen uitzwaait, doet Jeroen niets. In ieder geval vindt hij het niet vreselijk. Hij vindt het hoogstens vreemd dat zijn moeder zoveel moeite doet om haar zoon steeds maar weer uit te zwaaien.

In een goed gehechte relatie tussen een zoon en zijn moeder is het normaal dat een afscheid tussen moeder en kind, in een onveilige situatie, emoties opwekt bij zowel de moeder als het kind. In het geval van Jeroen en zijn moeder is de moeder de enige die emoties lijkt te uiten.

Bezonken rood begint met het feit dat de moeder van Jeroen Brouwers is overleden. Zelfs toen Jeroen dit bericht hoorde, kon Jeroen geen medelijden of meeleven voor zijn moeder voelen. Weer verzette hij zich tegen haar. Er kwamen na het overlijdensbericht veel nare herinneringen bij Jeroen naar boven, die in het verhaal worden beschreven. Maar steeds schoof hij eigenlijk de schuld op zijn moeder. Dit beeld past goed in wat ik eerder heb verteld, namelijk dat kinderen met een hechtingsstoornis sterk de neiging kunnen hebben om anderen de schuld te geven en niet naar hun eigen gedragingen te kijken. Jeroen staat niet open voor wat fouten die hij zou kunnen hebben gemaakt.

Verder vereenzaamt Jeroen, omdat hij geen contacten kan leggen. Ook mist Jeroen het gevoel van schaamte. Hij schaamt zich niet voor het feit dat hij nooit wat van zich laat horen

aan zijn moeder. Hij schaamt zich niet als hij vernederend en kwaadaardig praat over vrouwen. Hij schaamt zich niet als hij niet op de begrafenis van zijn moeder komt. Jeroen schaamt zich *gewoon* niet. Mensen met een hechtingsstoornis missen ook het gevoel van schaamte tegenover anderen.

In zijn adolescentie is Jeroen depressief. Kinderen die een hechtingstoornis hebben ontwikkeld, hebben een grotere kans om depressief te worden. Depressiviteit verduidelijkt de hechtingsstoornis waaronder Jeroen lijdt.

Dit zijn de meest duidelijke aanwijzingen voor Jeroen waaruit duidelijk wordt dat hij een hechtingsstoornis heeft.

Heeft het personage, Jeroen Brouwers, een introvert of een extrovert karakter?

Over Jeroen Brouwers zijn twee dingen te zeggen; aan de ene kant heeft hij een extrovert karakter, maar hij past ook goed in het beeld van een introvert karakter.

In het verhaal *Bezonden rood* komt niet naar voren dat Jeroen agressief is ten opzichte van mensen om hem heen. Wel lees je veel boosheid die in hem omgaat. Jeroen uit zijn agressie niet, maar dit zit wel diep in hem geworteld. Wat je dus ziet is dat Jeroen de agressie in zich heeft dat bij een extrovert karakter hoort, maar dat hij door dit niet expliciet te uiten binnen het beeld van een introvert karakter past. Jeroen is namelijk erg gesloten. Hij uit zijn gevoelens niet wat vooral komt doordat hij deze ook niet goed kan voelen. Door al de ellende om zich heen in de tijd dat Jeroen in het jappenkamp heeft gezeten en door elke dag geconfronteerd te worden met de dood, doen nare gebeurtenissen hem niets. Wat waarschijnlijk is, is het feit dat Jeroen zich afsluit voor de ellende om zich heen, net zoals hij zich heeft afgesloten voor zijn moeder om de pijn zelf niet te voelen.

In het Jappenkamp heeft Jeroen een dagelijkse bezigheid: het vangen van vliegen om ze vervolgens te doden. Voor hem staan deze dieren namelijk symbool voor de dood. Mensen met een extrovert karakter hebben de neiging om anderen pijn te doen. Jeroen doet in dit geval niet alleen vliegen pijn, maar doodt ze ook.

Als Jeroen volwassen is, geeft hij zijn moeder de schuld van het feit dat Jeroen zelf een slecht leven zou hebben. Deze schuld van je afhouden is kenmerkend voor personen met een extrovert karakter.

Als we terug komen op de tabel die ik in deel I heb gegeven, zien we dat zowel iemand met introvert als iemand met extrovert gedrag verlangt naar aandacht. De manier waarop deze aandacht wordt verwerkt bij het kind is verschillend. Jeroen heeft van zijn moeder eigenlijk altijd aandacht gekregen. De relatie die Jeroen en zijn moeder hadden, was veilig. De omstandigheden zorgden alleen voor een breuk in deze relatie. Nadat Jeroen gestopt is met van zijn moeder te houden, heeft zijn moeder nog steeds de aandacht gegeven die ze hem eerder ook gaf. Moeder zelf wist immers niet wat er in de gedachten van Jeroen omgingen. De aandacht die Jeroen kreeg is hij anders gaan zien. Hij kreeg er afkeer voor en reageerde er niet op. Dat zie je bijvoorbeeld in de manier waarop de moeder van Jeroen en hijzelf afscheid namen. Moeder zwaait haar zoon heel uitgebreid uit, geeft hem zelfs heel veel snoep en andere cadeautjes mee, en geeft hem dus aandacht. Jeroen reageert hier niet meer op. Het enige wat hij kan denken is dat het raar is dat een moeder haar

zoon zo uitbundig steeds opnieuw kan uitzwaaien. Dit gedrag wat Jeroen laat zien, past bij iemand met een introvert karakter.

Zo zie je dat in het geval van Jeroen Brouwers dat hij trekken heeft van zowel het introverte als het extroverte karakter. Jeroen kan je niet in een 'hokje' plaatsen, maar vertoont verschillend gedrag waarbij je geen samenhangend patroon kunt ontdekken.

Valt het personage, Jeroen Brouwers, onder de term ‘dader’ of ‘slachtoffer’?

Wat we kunnen vaststellen is dat Jeroen het slachtoffer is geworden van de omstandigheden waarin hij moest leven. Door de gebeurtenissen heeft hij namelijk een hechtingstoornis ontwikkeld. Jeroen had voordat hij met het gezin naar het jappenkamp moest een veilige hechting met zijn moeder. Als de oorlog niet had plaatsgevonden, was de hechting tussen Jeroen en zijn moeder waarschijnlijk niet zo ernstig verstoord als dat het is aan het eind van het verhaal is. De hechting wás namelijk veilig, maar doordat Jeroen zijn moeder heeft moeten zien lijden en doordat Jeroen en zijn moeder steeds weer afscheid van elkaar moesten nemen, is deze hechting totaal verstoord.

In dit verband is er geen duidelijke dader. Indirect kun je de oorlog en kampleiders in het jappenkamp aanzien als daders. Doordat de kampleiders zijn moeder in elkaar sloegen en schopten, is Jeroen gestopt van zijn moeder te houden. Dat is de aanleiding geweest voor Jeroens hechtingsstoornis. De band met zijn moeder is voor Jeroen het belangrijkste geweest in de tijd van oorlog. Een kind dat in deze onveilige situatie leeft, heeft aandacht en vertrouwen van zijn moeder nodig. De oorlog en het gewelddadige gedrag van de kampleiders hebben ervoor gezorgd dat dit er niet kon zijn.

Jeroen zelf wijst zijn moeder aan als de persoon die zijn leven heeft verpest. Hij zegt dus dat zijn moeder de ‘dader’ is. Toch kon de moeder van Jeroen niet veel aan de situatie in de tijd van oorlog doen. In het verhaal wordt ze ook beschreven als een moeder die haar best doet om goed voor haar kind te zorgen en hem te geven wat hij nodig heeft. Toen Jeroen zag dat zijn moeder werd afgeranseld door kampsoldaten, kreeg hij het gevoel dat zijn moeder hem in de steek liet. Jeroens moeder kon niet opstaan, niet goed bewegen en niet met Jeroen praten.

Deze dramatische gebeurtenis is de aanleiding geweest voor Jeroens hechtingsstoornis. Jeroen kon er niets aan doen dat zijn leven is bepaald door de oorlog en de gevolgen daarvan. Daarom wijs ik Jeroen aan als slachtoffer van zijn eigen hechtingsstoornis.

Het verrotte leven van Floortje Bloem sprak me heel erg aan. Wat ik zag was dat een meisje op verschillende manieren bevestiging en aandacht zocht. De eerste jaren van haar leven zijn onveilig geweest. Net als de rest van Floortjes leven. In het verhaal word je helemaal meegesleurd door de gedachtes en gevoelens van een meisje van 15 dat is afgewezen en geen veilige plek kan krijgen of vinden. Ook hier kon ik sporen van een meisje met een hechtingstoornis ontdekken. Daarom ben ik dit verder gaan onderzoeken.

Het verrotte leven van Floortje Bloem

Floortje wordt, als tweede kind, geboren in een probleemgezin en wordt als baby al afgestaan. Haar zus Beppie groeit wel op bij haar moeder, maar Floortje woont in een internaat. Als ze 3 jaar is mag ze naar een pleeggezin, maar omdat de vader overlijdt wordt ze overgeplaatst naar een ander gezin. In dit pleeggezin gaat het niet goed en daarom moet ze naar een internaat. Daar mag ze in het weekend pleeggezin familie Peperzak. Ze heeft het er heel fijn totdat ze wordt misbruikt door een van de zoons van de familie peperzak. Vanwege probleemgedrag wordt ze opnieuw in een internaat geplaatst.

Vanuit het internaat waar ze nu zit, gaat Floortje naar de huishoudschool. Ze spijbelt veel en ontmoet Karin. Met haar gaat ze naar Gerben. Ze heeft het fijn bij hem en hij is volgens Floortje iemand die echt iets om haar gaf. Gerben wordt uiteindelijk opgepakt en hij is het die Floortje voor haar verjaardag een roze konijn stuurt. In het weekend mag Floortje naar haar moeder die een nieuwe vriend (Adri) heeft. Beppie en haar vriend Lexie zijn er dan ook. Met hen mag ze mee naar een jongerencentrum (de keet) waar ze gaat roken en blowen en aan de drugs gaat. Ze ontmoet Sjon die haar steeds probeert te helpen als Floortje het moeilijk heeft. Floortje papt aan met Adri en als haar moeder daar achterkomt moet ze weer naar een internaat. Floortje moet wordt van tehuis naar tehuis geplaatst, omdat ze niet weten wat ze met haar moeten. Overal loopt ze weg. Als ze op gegeven moment weer wegloopt, gaat ze op zoek naar Beppie in Amsterdam komt ze Onim tegen. Eerst vertrouwt ze hem en dit is eigenlijk de eerste keer dat ze een beetje verliefd is, maar later blijkt dat Onim haar misbruikt en laat werken als hoer. Als Floortje kan ontsnappen uit de prostitutie en haar zus weer vind gaat ze samen met haar zus in een kraakpand wonen. Hier ontmoet ze Martien. Ze vindt het fijn met hem, maar uiteindelijk bestelt hij haar en Beppie ongemerkt en gaat hij er ook ongemerkt vandoor. Aan het eind van het boek hebben Floortje en Beppie ruzie over geld. Beppie schopt Floortje in haar maag waardoor ze niet veel kan doen van de pijn. Op het laatst gooit Beppie het konijn wat voor Floortje dierbaar is uit het raam.

In hoeverre voldoet het personage, Floortje Bloem, aan de definitie van 'hechtingsstoornis'?

Floortje Bloem wordt al vanaf het begin van het verhaal beschreven als een probleemgeval. Je leest hier rapporten van psychologen, leiding van internaten en andere omstanders. Later verandert dit perspectief en lees je het verhaal vanuit de ogen van Floortje Bloem zelf. In rapporten

Om te beginnen is Floortje als baby afgestaan door haar moeder. Daarom woonde Floortje de eerste drie jaar van haar leven in een internaat. Hierna heeft ze in verschillende pleeggezinnen gewoond en is uiteindelijk weer in een internaat terecht gekomen. Floortje heeft in haar eerste levensjaren onvoldoende zorg ontvangen van verzorgers. Ze heeft hierbij geen goede hechting met haar moeder kunnen ontwikkelen. Wel lijkt het erop alsof Floortje gehecht raakt met leden uit de pleeggezinnen waar ze verschillende periodes woont. Wat het probleem hierbij is, is het feit dat Floortje nooit voor een lange tijd in de pleeggezinnen is. De relaties worden dus steeds verbroken. Floortje voelt zich hierdoor in de steek gelaten en heeft als het ware een angst om zich te hechten, omdat ze niemand meer vertrouwt.

Floortje vertoont antisociaal gedrag gedurende de kinderjaren. Ze laat intimiderend, gewelddadig en agressief gedrag zien. Floortje heeft sadistische neigingen en mist het gevoel van schuld of schaamte. Als ze ergens op wordt aangesproken, zal ze altijd de schuld op anderen schuiven. Ook vertoont Floortje niet-kritisch hechtgedrag. Ze klampt zich namelijk erg vast aan enkele leden van pleeggezinnen waar ze woont.

Ook al zijn er niet veel wetenschappelijke onderzoeken gedaan naar hechtingsstoornis, kunnen we toch vaststellen dat Floortje 'voldoet' aan de definitie hechtingsstoornis die in deel I is gegeven. Al het gedrag dat hier wordt gegeven, zie je terug bij Floortje. De onveilige omstandigheden waarin Floortje leefde, zijn ook een goed voorbeeld voor iemand die een hechtingsstoornis heeft ontwikkeld.

Hoe wordt duidelijk dat het personage, Floortje Bloem, een hechtingsstoornis heeft?

Het gedrag dat Floortje Bloem vertoont in combinatie met haar geschiedenis is een heel goed voorbeeld waaruit duidelijk wordt dat ze een hechtingsstoornis heeft. In een rapport van begeleiders van het eerste internaat waar Floortje heeft gezeten staan de volgende opmerkelijke dingen:

[...] Ogenblikkelijk zoekt ze iets anders dat verboden kan worden: ze gaat met bord schuiven, neuriet, fluit, klakt met haar tong, tikt met haar lepel op haar tanden, of slaat met haar beide handen op haar wangen.

Men moet Flora voordurend in het oog houden, want als ze even meent zonder toezicht te zijn, profiteert ze daarvan en zoekt ze ruzie met andere kinderen. Ze deelt daarbij rake klappen en trappen uit. Als de leider tussenbeide komt, heeft Flora direct haar verhaal klaar: Zij is het slachtoffer, de anderen zijn begonnen.

Het is de leidster opgevallen dat ze opzettelijk dingen vernielt, die anderen mooi vinden.

In het eerste voorbeeld komt duidelijk grensoverschrijdend gedrag naar voren. Dit gedrag kan een gevolg zijn van het ontwikkelen van een hechtingsstoornis. Als Floortje op gedrag wordt aangewezen waarvan de leiders niet willen hebben dat ze het doet, zoekt Floortje iets anders dat niet mag.

Floortje zal altijd de schuld op anderen schuiven en kan niet goed inzien wat ze zelf fout heeft gedaan. Ook dit komt vaak voor bij kinderen met een hechtingsstoornis. Vooral bij kinderen met een extrovert gedrag, maar daar kom ik later op terug. Iets anders is dat Floortje het gevoel van schuld mist. Floortje maakt dingen kappot die anderen mooi vinden. Als de leidsters van het internaat Floortje duidelijk willen maken dat dit niet goed is, heeft Floortje geen spijt van wat ze heeft gedaan. Ze voelt zich er dus niet schuldig voor en legt de verantwoordelijkheid bij iemand anders.

Herhaaldelijk wordt er in rapporten van begeleiders van internaten waar Floortje woont en gedragswetenschappers gezegd dat Floortjes persoonlijke ontwikkelen in gevaar loopt. Uiteindelijk krijgt Floortje ook last van een persoonlijkheidsstoornis. Één van de gevolgen van een kind dat opgroeit met een hechtingsstoornis is dat het een persoonlijkheidsstoornis oploopt.

Één van de gevolgen van een hechtingsstoornis, is dat kinderen een persoonlijkheidsstoornis kunnen ontwikkelen. Floortje heeft een negatief zelfbeeld. Ze heeft het gevoel dat ze onbelangrijk is en ze komt er niet goed achter wie ze zelf is, wat ze echt wil en hoe ze haar leven wil lijden. Haar emoties heeft Floortje niet goed onder controle. Ze heeft veel stemmingswisselingen waarbij ze het ene moment fluitend door het internaat loopt en het andere moment agressief is een kind lastig valt.

De hoofdzaak bij een kind met een hechtingsstoornis is dat het enorm gehandicapt is om liefdevolle en bindende relaties aan te gaan. Dit is zeker terug te zien bij Floortje.

Onderzoekers van Floortje geven aan dat ze in het eerste contact redelijk normaal functioneert; ze maakt gemakkelijk contact. Zodra het contact tussen haar en iemand uit de directe omgeving intiemer wordt, vertoont Floortje abnormaal gedrag. Ze weet niet goed hoe ze met de liefde die ze krijgt, van haar pleegfamilie, moet omgaan en laat onder andere aanhankelijk gedrag zien waarbij ze zich helemaal op iemand stort. Dit vastklampen aan een persoon komt voor bij kinderen met een niet-kritisch hechtinggedrag. Aan het eind van het verhaal heeft Floortje in niemand meer vertrouwen. Dit zorgt er nog meer voor dat Floortje geen normale relaties meer kan aangaan waarbij ze zich kan hechten aan een persoon. Een ander heel belangrijk aspect in het leven van Floortje Bloem is het feit dat ze is misbruikt. In één van de pleeggezinnen waar Floortje heeft gewoond, heeft één van de pleegbroers haar een aantal keer misbruikt. Floortje vertrouwde deze broer en ze had een goede band met hem, maar nadat ze is misbruikt, heeft ze meer moeite gehad om zich normaal te gedragen ten opzichte van mannen. Opvallend in het verhaal van Floortje Bloem is dat ze op gegeven moment wel een soort relatie aangaan met Gerben en Karin. Floortje heeft het gevoel dat Gerben iemand is die wél van haar houdt en die haar ook niets kwaad doet. Gerben verdwijnt alleen uit het leven van Floortje, omdat hij wordt opgepakt door de politie. Floortje heeft het gevoel dat de enige persoon die van haar hield, uit haar leven is verdwenen en weet niet wat er waarom dit is gebeurd. Floortje kan dus op niemand vertrouwen, omdat iedereen waarvan ze, ook maar een beetje, houdt verdwijnt uit haar leven. Steeds meer dingen gaan er mis in het leven van Floortje. Op de momenten dat ze even kan ontspannen grijpt ze naar de drug. Dit is meteen nog een voorbeeld waaruit duidelijk wordt dat Floortje een hechtingsstoornis heeft. Een gevolg van kinderen die een hechtingsstoornis hebben ontwikkeld, is het feit dat ze in de puberleeftijd een vergrote kans hebben om drugs te gebruiken.

Aan haar zus heeft Floortje ook niet veel. Toch zoekt Floortje alsmaar steun bij haar. Als ze wegloopt uit internaten of ontsnapt uit de prostitutie, zoekt ze steun of bescherming bij haar zus. Haar zus echter, behandelt Floortje als een stuk vuil. Aan het eind van het verhaal

wordt ze letterlijk in elkaar getrapt en loopt haar zus van Floortje weg. Het enige dat Floortje had, haar knuffel konijn, wordt van Floortje afgenomen en weggegooid. Dit benadrukt het feit dat Floortje dus in niemand vertrouwen kan hebben. Het is dan ook niet zo gek dat Floortje zich niet kan hechten aan de personen in haar directe omgeving. Iedereen verdwijnt of laat haar in de steek.

Één van de belangrijkste oorzaken in Floortjes leven die bij haar heeft geleid tot een hechtingsstoornis, is dat Floortje in haar eerste levensjaren geen vaste en veilige verzorger en woonplaats heeft. Floortje kan niet weten wie er in haar leven daadwerkelijk belangrijk is. In het geval van een veilige hechting, is dit vooral de moeder. De moeder van Floortje heeft Floortje afgestaan, dus Floortje heeft nooit de veiligheid en liefde van haar gehad. In ieder geval niet in de eerste levensjaren, terwijl dit de belangrijkste jaren zijn in een kinderleven om zich te kunnen hechten.

Heeft het personage, Floortje Bloem, een introvert of een extrovert karakter.

Ten opzichte van Jeroen Brouwers kunnen we Floortje Bloem beter in één van de karakters plaatsen. Het gedrag van Floortje sluit namelijk geheel aan bij hoe een kind met een extrovert karakter zich gedraagt. In de eerste plaats is Floortje een heel open persoon. Ze laat duidelijk merken als ze het ergens niet mee eens is, maar als ze vrolijk is fluit en zingt ze wel openlijk. Actief is Floortje zeker. Ze is bijvoorbeeld altijd in de weer met andere kinderen en bedenkt tooneelstukjes. Floortje verteld hoe ze het hebben wil en de kinderen om haar heen voeren dit uit. Aan de andere kant is Floortje niet actief als het gaat om helpen met corvee in het internaat. Hier heeft ze geen zin in, dus dan doet ze het ook niet.

Bij het beantwoorden van de vorige deelvraag, schreef ik dat Floortje de schuld op anderen neer zal leggen als ze ergens op wordt gewezen. Net zoals Jeroen, geeft Floortje anderen de schuld van het feit dat er dingen fout gaan. Het verschil tussen Jeroen en Floortje is dat Jeroen alléén zijn moeder de schuld kan geven van dingen die fout gaan. Floortje heeft verschillende mensen om zich heen waar ze de schuld op kan afschuiven. Een ander verschil is dat Jeroen zijn gevoel voor zich hield. Hij zei niet tegen zijn moeder dat hij haar iets kwalijk nam en Jeroen liet dit ook niet merken. Floortje echter, laat heel expliciet merken dat iets haar niet aanstaat. Dit maakt duidelijk dat Floortjes emoties naar buiten werken.

Floortje is een meisje dat gehandicapt is om liefdevolle en bindende relaties aan te gaan, maar ze verlangt wel heel erg naar aandacht. Het is dan ook niet voor niets dat Floortje zich vastklampt aan leden van pleeggezinnen waar ze woont. Floortje zoekt bevestiging; ze wil het gevoel hebben dat ze ‘erbij hoort’. Toch verandert Floortjes gedrag niet als ze deze bevestiging ook krijgt. Ze blijft grensoverschrijdend gedrag vertonen en is vaak niet te corrigeren. De reden hiervoor kan zijn dat Floortje al te veel beschadigd is. Ze kan zich niet meer goed hechten aan mensen uit de directe omgeving en heeft niet het gevoel dat ze verantwoordelijk is voor het gedrag dat ze vertoont ten opzichte van deze mensen. Floortje is dus niet in staat om een normale relatie aan te gaan, hoe erg ze er ook naar verlangt.

Dit is een deel uit een eerder gebruikt voorbeeld:

[...] want als ze even meent zonder toezicht te zijn, profiteert ze daarvan en zoekt ze ruzie met andere kinderen. Ze deelt daarbij rake klappen en trappen uit. [...]

De laatste reden die ik kan geven waarom Floortje in het beeld van een kind met een extrovert karakter past, is het feit dat Floortje de neiging heeft om anderen pijn te doen. Er hoeft geen concrete aanleiding te zijn voor het vechtgedrag van dat Floortje uit. Floortje draagt veel woede en spanning met zich mee en deze emoties weken naar buiten.

Behalve dat Floortjes emoties naar buiten werken, gaat er ook veel in het hoofd van Floortje om. Doordat ze namelijk zo vaak van pleeggezin wisselt en lang moet wachten in internaten op een ander plekje, heeft Floortje het gevoel dat ze niet belangrijk is. Als pleegouders of andere verzorgers Floortje te moeilijk vinden en niet met haar kunnen omgaan, wordt ze uit huis geplaatst of moet ze naar een ander internaat. Dit doet Floortje veel pijn en hierdoor gaat ze negatief over zichzelf denken. Aan de ene kant is dit negatief denken is een vorm van introvert gedrag, omdat de emoties door de omstandigheden naar binnen werken. Aan de andere kant uit Floortje veel agressie en is ze open. Dit kan onder andere een gevolg zijn van het negatieve zelfbeeld dat Floortje van zichzelf heeft.

Valt het personage, Floortje Bloem, onder de term ‘dader’ of ‘slachtoffer’?

Overduidelijk vind ik Floortje onder de term ‘slachtoffer’ vallen. In ieder geval is Floortje toen ze nog geen jaar was, afgestaan door haar moeder. Ze heeft dus nooit een band met haar moeder kunnen opbouwen en hier kan Floortje niets aan doen. Nadat ze drie jaar in een internaat heeft gewoond, kon Floortje eindelijk naar een pleeggezin waar ze een veilige plek had. Doordat Floortje in één van de pleeggezinnen slachtoffer was van seksueel misbruik in combinatie met het negatieve zelfbeeld dat ze van zichzelf had en de onveilige hechtingen die ze had in de eerste jaren van haar leven, is haar vertrouwen in anderen achteruit gegaan. Op gegeven moment durfde ze niemand meer te vertrouwen en geen liefdevolle relaties meer aan te gaan.

Floortje laat dan weliswaar abnormaal gedrag zien door andere kinderen expres pijn te doen, spullen van anderen expres kappot te maken, ruzie te zoeken, grensoverschrijdend gedrag te vertonen, de schuld op anderen te leggen als ze ergens op wordt aangesproken en te doen waar ze zelf zin in heeft, maar in feite kan Floortje er niets aan doen dat ze zo is geworden. Als Floortje vanaf haar babytijd in een veilige omgeving met vaste verzorgers was opgegroeid, had ze een basisvertrouwen kunnen ontwikkelen en een goede hechting kunnen opbouwen met bijvoorbeeld haar moeder. De moeder kunnen we in dit geval als ‘dader’ aanzien voor het feit dat Floortje een hechtingsstoornis heeft ontwikkeld.

Lisa's adem

De drie hoofdpersonen in het boek hebben één ding met elkaar gemeen: Het gemis van Lisa. Voor haar vriendje was zij zijn eerste grote liefde. Voor haar moeder was zij haar enige kind. En voor Sebastiaan, de stiefvader die voorheen een hoerenloper met ongeoorloofde voorkeuren was, is zij het geheim waaraan hij ten slotte te gronde gaat.

Lisa is zeventien als zij tijdens een vakantie in Frankrijk spoorloos verdwijnt. Haar dierbaren stellen zichzelf allerlei vragen over haar verdwijning. Heeft ze zelfmoord gepleegd, is ze weggelopen of is ze ontvoerd? Ze moeten leren leven met vragen waarop ze nooit antwoord zullen krijgen en raken geïsoleerd in hun eigen verdriet.

Talm heeft na Lisa's verdwijning lang naar haar gezocht, tijdens die zoektocht kwamen er veel vragen bij hem naar boven waar hij nooit antwoord op heeft kunnen vinden. Talm beschouwt Sebastiaan als de oorzaak van Lisa's verdwijning aangezien. Talm weet namelijk dat Sebastiaan haar seksueel misbruikt heeft. Maar zijn beschuldiging blijkt niet helemaal waar te zijn en ligt echter wat gecompliceerder.

Dit blijft zeven jaar lang aan hem knagen en dan ziet hij de stiefvader van Lisa in een televisieprogramma over daklozen in Amsterdam, hij besluit ook af te dalen naar de onderbuik van Amsterdam om zo antwoorden te krijgen op zijn uitgestelde vragen. Terwijl Talm als semi-dakloze door het leven gaat, komt hij erachter dat niet al de vragen waar hij mee aan het worstelen is uiteindelijk beantwoord worden.

Hij weet de stiefvader op te sporen en voeren interessante discussies over goed en kwaad, over frustraties en woede. Ze draaien om elkaar heen maar de echte confrontatie stellen ze steeds uit.

Met de speurtocht van Talm naar aanknopingspunten voor het mysterie snijdt de auteur allerlei interessante en maatschappelijk gevoelige onderwerpen aan. De schuldvraag en vooral de vraag wie bevoegd is beschuldigingen te uiten, geven stof tot nadenken. Tot aan de laatste bladzijde blijft het onduidelijk wat zich precies heeft afgespeeld rondom de verdwijning van Lisa.

(een uittreksel van de site: <http://www.studentonly.nl/uittreksels>)

In hoeverre voldoet het personage, Lisa, aan de definitie van 'hechtingsstoornis'?

Zoals in de verhalen over Jeroen Brouwers en Floortje Bloem heeft ook Lisa een onveilige jeugd gehad. Lisa en haar moeder hebben in de eerste levensjaren van Lisa geen vaste woonplaats. Allereerst gaan de ouders van Lisa uit elkaar. Sophie, de moeder van Lisa, gaat bij Albert, de biologische vader van Lisa, weg. Sophie verblijft na deze tijd samen met Lisa op verschillende adressen. Op deze adressen ontmoet Lisa verschillende mensen; een vriendin van Sophie, mannen waarmee Sophie verschillende relaties heeft en op latere leeftijd krijgt Lisa zelf een vriend.

Lisa is vaak onzeker over de mannen die bij haar moeder over de vloer komen. Ze vraagt haar moeder dan ook wie die mannen zijn en dergelijke. Aan de ene kant liet Sophie haar dochter gerust achter bij haar vriendin als ze een afspraak had. Aan de andere kant nam Sophie Lisa ook overal mee naartoe. Dit zorgde dat Lisa geen vaste en veilige situatie had om in op te groeien.

Iets anders is het feit dat Lisa niet wist wie haar vader was. Vanaf het begin dat ze alles wat om haar heen gebeurde bewust ging meemaken, is er geen vader geweest die voor haar zorgde. Toen Lisa een jaar vijf jaar werd, wilde ze heel graag een broertje of zusje voor haar verjaardag. Sophie zei dat ze dan eerst een geschikte vader nodig had voor de baby. Dit vond Lisa oneerlijk: zij had ten slotte ook geen vader. Het fragment dat hierbij past is het volgende:

Voor haar vijfde verjaardag vroeg Lisa aan haar moeder een broertje of zusje cadeau.

'Dan moet ik toch eerst een papa voor dat kindje vinden' zei Sophie.

Dat maakte Lisa boos: 'Waarom? Ik heb toch ook geen papa?!'

Voor Lisa was heel moeilijk te begrijpen wat een vader precies is, omdat ze nooit een gezonde band met een vader heeft gehad. In de gevallen dat Lisa een man ontmoette waarmee haar moeder een relatie had, vond Lisa het ook lastig om zich een houding aan te nemen. In dit opzicht is ze *gehandicapt* om een relatie aan te gaan en kan niet goed reageren op de contacten om haar heen. De ene keer ziet Lisa heel veel mensen waarvan ze niet weet wie ze kan vertrouwen en de andere keer zijn er maar weinig mensen die zich om Lisa bekommeren. Dit heeft Lisa in de war kunnen brengen.

Lisa en Floortje hebben één ding heel duidelijk gemeen. Dat is het feit dat ze beide zijn misbruikt. Als Lisa acht jaar is, ontmoet haar moeder een man waarmee ze samen gaat wonen; Sebastiaan. Sebastiaan neemt de rol als vader voor Lisa op zich en Lisa beschouwt

Sebastiaan ook als haar vader. Rond haar elfde jaar wordt Lisa echter door Sebastiaan seksueel misbruikt. Lisa is na dit moment heel bang. Ze mag niemand vertellen wat er is gebeurd tussen haar en Sebastiaan. Lisa klapt hierdoor dicht en wordt onzeker.

Lisa vertoont geen duidelijk *antisociaal gedrag gedurende de kinderjaren*, maar er komt toch zeker woede of boosheid door Lisa voor in het verhaal. Lisa is boos om het feit dat haar gevraagde broertje of zusje wél een vader zou krijgen terwijl ze zelf geen vader heeft. Lisa laat duidelijker gedrag zien dat past bij het *Niet-kritisch hechtingsgedrag*. Lisa kan zich namelijk heel goed en voorbeeldig gedragen in situaties. Ze weet weliswaar niet goed hoe ze moet reageren op bepaalde situaties en contacten, maar ze doet altijd haar best om zich zo goed mogelijk te gedragen en in de smaak te vallen bij mensen om haar heen.

Als laatste wil ik benoemen dat Lisa een ongewenst kind is. Sophie noemde het een ‘ongelukje’ dat Lisa is verwekt. Sophie heeft ervoor gekozen om het ongewenste kind toch te houden. Sophie zegt in het verhaal dat ze van Lisa houdt, maar dat houden van niet genoeg is. Sophie kán gewoonweg geen goede hechting aangaan met haar kind. Dit kan het gevolg zijn van een verstoorde hechting bij Sophie. Bij deze laatste alinea zal ik verder in het werkstuk meer toelichting geven.

Hoe wordt duidelijk dat het personage, Lisa, een hechtingsstoornis heeft?

In het verhaal is Lisa niet een personage waarvan het karakter goed duidelijk wordt. Toch kun je aan de situaties die worden beschreven, de gevoelens die Lisa heeft en aan het gedrag dat Lisa laat zien, merken dat ze een hechtingsstoornis heeft. In ieder geval kunnen we vaststellen dat Lisa met haar verleden een grote kans heeft gehad om een hechtingsstoornis te ontwikkelen. Lisa leefde in een onveilige situatie, had wel een vaste verzorger, maar geen zekerheid, was een ongewenst kind en werd misbruikt

De hechting tussen de moeder en het kind was niet totaal negatief. Als Lisa vragen had, durfde ze naar haar moeder te stappen om deze ook te stellen. Ze vertrouwde er uiteindelijk ook op dat het antwoord van Sophie klopte en hield zich hieraan vast. Dat zie je bijvoorbeeld terug in het volgende fragment:

‘Waarom heb ik geen papa?’ had Lisa op een dag gevraagd.

‘Je hebt wel een papa, maar hij woont ergens anders.’

‘Waarom?’

‘Omdat hij niet lief was voor mamma.’

‘Waarom niet?’

‘Omdat hij niet zoveel van mamma hield.’

‘Waarom niet?’

‘Omdat hij meer van zichzelf hield.’

[...]

Als Lisa vader-tje-en-moeder-tje speelde met Janis van Susan, en als Janis haar vroeg waar de vader was, dan antwoordde ze: ‘Die heb ik weggedaan’

‘Waarom?’

‘hij was niet lief voor me.’

[...]

Lisa schreef: ‘Mijn mama gaat de stad in, naar de papawinkel. Ze komt thuis met een heel groot pak, met een strik eromheen, in het pak zit een nieuwe papa. Ik vind hem stom. Ik zeg: je moet hem ruilen.’

Lisa schreef: ‘Als een man geen vrouw heeft om eten voor hem te maken, dan gaat hij dood. Stom hé?’

Lisa schreef: ‘Mijn moeder is lief. Mijn opa is dood. En mijn vader is uit wandelen.’

De dingen die Lisa schreef en zei bij het vadertje-en-moedertje spelen, zijn vooral tot stand gekomen door de dingen die Sophie zei. Als Lisa vragen had, stelde ze die aan haar moeder. Zelfs gebruikte Lisa de antwoorden van haar moeder in het dagelijkse leven. Kijk maar naar de voorbeelden die ik gaf. Lisa nam Sophie als voorbeeld voor hoe ze om moest gaan in bepaalde relaties. 'Als iemand niet lief voor je is, moet hem wegdoen.' Wat Lisa leerde, bracht ze in praktijk. Het in vertrouwen nemen van je moeder en aannemen dat zij ook de waarheid verteld, is iets dat voorkomt bij een veilige hechting. Toch is er in het geval van Lisa sprake van een hechtingsstoornis. Lisa praat over vaders alsof het 'dingen' zijn. Als je niet blij bent met een vader, dan doe je hem gewoon weg. Met een vader kan er in dit opzicht geen hechting ontstaan. Lisa leert niet om te gaan met conflicten binnen een bepaalde relatie. Sterker nog, ze leert om eventuele conflicten van zich af te houden. Hierdoor wordt er ook afstand gehouden binnen een relatie. In dit geval houdt Lisa afstand van haar vader, omdat ze denkt dat de situatie onveilig is. Door de afstand die wordt gecreëerd is een veilige hechting tussen vader en kind niet mogelijk, wat weer kan leiden tot een hechtingsstoornis bij het kind.

Heeft het personage, Lisa, een introvert of een extrovert karakter?

In eerste instantie lijkt het karakter van Lisa niet duidelijk te zijn. Lisa komt 'vaag' over en er zijn niet veel fragmenten die duidelijkheid geven over de gedragingen en gevoelens van Lisa. Zij is dan ook niet de hoofdpersoon in het verhaal, terwijl het verhaal wél over haar gaat. De hoofdpersonen zijn: Talm (Lisa's vriend), Sophie en Sebastiaan. Deze personen leven allemaal met de vraag hoe het mogelijk is dat Lisa is verdwenen en wat er met Lisa gebeurd zou zijn. Het perspectief in het verhaal ligt veelal bij deze hoofdpersonen. Tijdens het verhaal komen deze personen in verschillende volgorde aan het woord. Wanneer deze personages aan het woord zijn, praten ze vooral over Lisa. Ook komen er flashbacks in het verhaal voor waarin Lisa aan het woord is. Op deze manier kom je in tweede instantie toch veel over Lisa te weten.

Bij het typen hechtingsstoornis dat Lisa heeft, is zowel introvert als extrovert gedrag terug te zien. Toch ligt het gedrag van Lisa heel gecompliceerd. Aan de ene kant is Lisa passief en gesloten. Er gaat namelijk heel veel om in de gedachten van Lisa, dat wordt bijvoorbeeld geuit in verhaaltjes die ze schrijft en in momenten dat ze vadertje-en-moedertje speelde. Deze uitingen zijn ook het gevolg van de dingen die Lisa van haar moeder leerde. Het feit dat Lisa haar gedachten uit in de vorm van een kinderspel of in verhaaltjes, is een vorm van extrovert gedrag. Niet al haar gevoelens werken naar binnen. Ook is Lisa boos doordat ze voor haar idee geen vader heeft. Deze boosheid wordt weliswaar niet omgezet in agressiviteit naar anderen in de omgeving.

Een ander punt; Lisa verlangt naar aandacht, maar kan hier niet goed mee omgaan. Zodra er nieuwe mensen in Lisa's omgeving zijn, die contact met haar maken, raakt ze in de war en weet ze niet hoe ze zich moet gedragen. Een goed voorbeeld hiervan is het volgende: Sophie leert een nieuwe man kennen, Sebastiaan. Sebastiaan stelt Sophie voor om een keer samen met haar dochter om uit eten te gaan. Lisa vraagt wat ze aan moet, hoe ze zich moet gedragen, wat ze wel en niet zal zeggen en is onzeker, omdat ze bang is dat Sebastiaan haar niet aardig zou vinden.

Onzekerheid speelt bij Lisa een grote rol. Aan de ene kant verlangt Lisa naar aandacht. In dit geval naar aandacht van een vaderfiguur. Aan de andere kant weet Lisa niet hoe ze zich moet gedragen als er een vaderfiguur in haar leven 'verschijnt'. Dit sluit heel goed aan bij het beeld van een kind met het introverte karakter.

Aan het einde van het verhaal *Lisa's adem* maakt Talm duidelijk dat hij haar vriendin eigenlijk niet goed heeft gekend. Tijdens zijn zoektocht naar Lisa en naar de vraag wat er met Lisa is gebeurd, komt Talm verschillende dingen over Lisa te weten die hij niet wist. Soms ging het over dingen die Lisa in het dagelijkse leven deed en soms over gevoelens die Lisa had. Lisa was in de relatie die ze met Talm had niet helemaal open. Lisa kon niet goed over haar gevoelens praten. Als Talm erachter probeerde komen wat Lisa dwarszat, kreeg hij niet rechtsreeks antwoord. Omgekeerd wordt er in het verhaal niet duidelijk dat Lisa investeerde in de relatie die ze had met Talm. Hiermee wil ik niet zeggen dat de relatie tussen Lisa en Talm eruit ziet als een relatie die geen diepgang heeft, maar als een relatie waar het basisinteresse mist. Het gemis van dit basis interesse zorgde er onder andere voor dat er geen goede hechting was. In ieder geval niet vanuit het perspectief van Lisa. Talm lijkt wel goed gehecht te zijn aan Lisa. Hij is zelfs zó gehecht aan Lisa dat zijn leven op de kop staat na de verdwijning van Lisa.

Dat Talm er pas na de verdwijning van Lisa achterkomt dat hij veel dingen uit het leven van Lisa niet weet, is een teken dat Lisa niet open kon zijn tegenover Talm. Ook dit is iets dat past in het beeld van een kind met het introverte karakter.

Valt het personage, Lisa, onder de term 'dader' of 'slachtoffer'?

Voor het beantwoorden van deze vraag, maak ik nog het een en ander duidelijk over Sophie. Wanneer ik dat heb gedaan, is het gemakkelijker om te concluderen of Lisa onder de term 'dader' of 'slachtoffer' valt. Bij het beantwoorden van de vraag: *In hoeverre voldoet het personage, Lisa, aan de definitie van 'hechtingsstoornis'?* meldde ik door te gaan op de laatste alinea; deze informatie is terug te vinden in dit gedeelte.

Op haar zestiende is Sophie al zwanger geraakt van Lisa. Sophie had zelf niet een geheel goede band met haar ouders. De hechting die Sophie met haar ouders had, was niet veilig. Sophie heeft zelf dan ook een hechtingsstoornis en heeft als het ware haar hechtingsstoornis overgedragen op Lisa.

Het volgende fragment uit *Lisa's adem* vind ik een geschikt hulpmiddel om te laten zien op wat voor manier Sophie haar hechtingsstoornis heeft overgedragen.

'Lieve Lisa, je wat een ongelukje, je kunt de zaken wel mooier voorstellen dan ze zijn, maar dat helpt niet. Een kind maken doe je maar één keer, de tweede keer maak je een ander kind, er valt dus niets meer ongedaan te maken. Natuurlijk hou ik van je. Ik hield al van je voordat je geboren werd. Maar houden van is niet genoeg. Een kind dat niet gewenst is, wordt geboren met een gat in z'n hart. Daar kun je nog zoveel liefde in storten, dichten zal het nooit.'

Sophie kán gewoonweg geen goede hechting aangaan met haar kind, dit is een zin die ik al eerder heb gebruikt. Dit fragment geeft hier meer duidelijkheid over, omdat Sophie feitelijk zelf aangeeft waarom er geen goede hechting kan zijn tussen haar en Lisa. Een kind dat niet gewenst is, wordt geboren met een gat in z'n hart. Sophie is niet in staat om dit gat te dichten. Er is dus al vanaf de geboorte van Lisa een afstand tussen moeder en kind, wat uiteindelijk lijdt tot een hechtingsstoornis bij Lisa.

In dit verband is Lisa het slachtoffer en Sophie de dader. Al vanaf het begin van het leven van Lisa heeft Sophie innerlijk afstand gedaan van haar dochter. Als Lisa in haar kleuterleeftijd zit, heeft Sophie er geen moeite mee om de zorg voor Lisa aan anderen over te laten. Lisa reageert niet op de afwezigheid van haar moeder; er komen geen emoties bij haar los. De hechtingsstoornis heeft zich dus al ontwikkeld of is aan het ontwikkelen. Lisa kan er echter niets aan doen dat haar moeder niet de nodige zorg en innerlijke liefde kan geven. Daardoor komt Lisa in het licht van een 'slachtoffer' te staan.

Conclusie

Is het beeld van een personage met een hechtingsstoornis een reëel beeld? Dat is de uiteindelijke vraag die ik wil beantwoorden in deel III. Alle informatie die ik heb gegeven is hopelijk genoeg om daadwerkelijk een goed antwoord te geven. Naar mijn idee is dat gelukt. Ik heb namelijk geconcludeerd dat het beeld van de personages die ik heb besproken een reëel beeld is. Dat zal ik nader uitleggen. Één voor één geef ik een korte beschrijving van elke personage met een uitleg voor mijn conclusie.

Om te beginnen laat ik zien dat het beeld van Jeroen Brouwers, die een hechtingsstoornis heeft, een reëel beeld is.

In deel I heb ik feitelijke informatie gegeven over hechtingsstoornissen. Vervolgens heb ik in deel II de personages besproken en laten zien dat deze personages een hechtingsstoornis hebben. Zo ook bij Jeroen Brouwers.

Jeroen heeft duidelijk kenmerken die laten zien dat hij een hechtingsstoornis heeft. De opvallendste gedragingen van hem zijn: geen vertrouwen hebben in andere mensen en hierdoor geen relaties aan durven gaan, de schuld geven aan anderen als er iets mis is en zijn depressiviteit.

Het beeld dat Jeroen schept, is een reëel beeld. Niet alleen doordat zijn gedragingen kenmerkend zijn voor iemand met een hechtingsstoornis, maar ook door het feit dat Jeroen een persoon kan zijn die daadwerkelijk bestaat. Het verhaal van Jeroen, dat wordt verteld in *Bezonken rood*, is een waar gebeurd verhaal. Jeroen Brouwers is zowel de hoofdpersoon als de schrijver van *Bezonken rood*. Doordat het verhaal waar gebeurd is en door het feit dat het verhaal zich in de tweede oorlog, niet lang geleden dus, afspeelt, wordt er een beeld gecreëerd die heel reëel overkomt. Niet alleen de situatie waarin Jeroen leeft, maar ook de gevoelens, gedragingen en gedachtes van Jeroen worden reëel. De hechtingsstoornis die Jeroen heeft is wel iets waar je naar moet 'zoeken'. Als je het verhaal leest, zie je niet meteen dat er sprake is van een hechtingsstoornis. Deze situatie komt ook voor in het dagelijkse leven. Een hechtingsstoornis kan een gecompliceerde stoornis zijn, die niet altijd voor het grijpen ligt. Dat is terug te zien in het verhaal van Jeroen.

Een ander punt dat ik wil behandelen is de volgende: In het verhaal over Jeroen Brouwers, hier heb ik het niet over de schrijver, maar de in het verhaal beschreven personage, kun je goed de psychologische ontwikkelingen zien. Ook het proces van verwerking van de

dood van Jeroens moeder maak je van dichtbij mee. Vooral dit zorgt ervoor dat *Bezongen rood* een reëel verhaal is. De gebeurtenissen en psychologische ontwikkelingen bij Jeroen zijn goed terug te werken naar het dagelijkse leven. Wat het begrip Realistisch aangeeft: *de werkelijkheid zo getrouw mogelijk weergevend*. Dit is precies hoe het verhaal over Jeroen Brouwers functioneert. Het verhaal geeft de werkelijkheid zo getrouw mogelijk weer.

In tegenstelling tot Jeroen Brouwers is het beeld van Floortje Bloem minder reëel. Dit komt doordat Floortje Bloem zo'n uitgesproken beeld heeft van iemand met een hechtingsstoornis dat het geforceerde lijkt. Het lijkt alsof de schrijfster van de roman, Yvonne Keuls, het verhaal heeft geschreven en het personage heeft gemaakt aan de hand van de theorie die bij het onderwerp hechtingsstoornis hoort. In het leven van Floortje Bloem gebeurt heel veel. Er zijn verschillende factoren die maken dat haar leven zo 'verrot' is. Floortje heeft heel veel ongeluk gehad in haar leven. In ieder geval in de eerste vijftien jaar van haar leven. Alles wat er is gebeurd in het leven van Floortje, hoeft niet het effect te zijn van haar hechtingstoornis. Haar leven is veel gecompliceerder. Floortje is dan weliswaar afgestaan door haar moeder, heeft verschillende opvoeders gehad en laat overduidelijk gedrag zien dat past bij een hechtingsstoornis, maar ze heeft ook een persoonlijkheidsstoornis en is ernstig getraumatiseerd.

De conclusie zou zijn dat Floortjes beeld objectief gezien heel erg realistisch is, maar als je verder kijkt en je verdiept in het beeld, zie je dat dit erg gecompliceerd is. Dit komt door het feit dat Floortjes gedragingen in combinatie met haar geschiedenis zo'n uitgesproken en perfect beeld vormen van iemand met een hechtingsstoornis, dat het onrealistisch wordt. Iemand met een hechtingsstoornis hoeft namelijk niet, net als Floortje, in alle opzichten overeen te stemmen met de theorie die bij een hechtingsstoornis hoort.

Het personage dat Yvonne Keuls heeft gecreëerd is een meisje dat veel problemen heeft. Deze problemen zijn dan ook overduidelijk te zien. Ook Yvonne Keuls heeft een verhaal geschreven waarvan de gebeurtenissen werkelijk hebben plaatsgevonden. Het verschil tussen *Bezongen rood* en *Het verrotte leven van Floortje Bloem* is het feit dat Yvonne Keuls het personage heeft gebaseerd op een waar gebeurd verhaal, maar hierin heeft ze als het ware verschillende karakters behandeld. *Het verrotte leven van Floortje Bloem* is niet een verhaal dat één meisje heeft meegemaakt. In de tijd dat Yvonne Keuls veel met 'probleemjongeren' werkte, sprak ze allerlei meisjes die verschillende problemen hadden. Keuls vond dat er meer aandacht en zorg naar deze groep jongeren moest gaan en heeft hier dus een boek aan gewijd. Keuls heeft de verschillende verhalen die ze hoorde bij elkaar genomen en hiervan één

verhaal gemaakt. Dit is de reden waarom Floortje Bloem een meisje is dat als het ware uit verschillende karakters bestaat die mooi zijn verwerkt tot één personage.

Doordat Yvonne Keuls een personage heeft gecreëerd die ervoor moest zorgen dat alle problemen van een jong meisje duidelijk moesten worden en die moest laten zien wat er fout kan gaan en wat voor hulp ze nodig heeft, wordt het beeld dat dit personage wekt minder reëel als het beeld dat Jeroen wekt, die zijn eigen problemen heeft.

Naar mijn idee geeft het beeld van Lisa de werkelijkheid zo getrouw mogelijk weer. Floortje Bloem is een voorbeeld van een meisje waar je de hechtingsstoornis heel duidelijk te zien is. Lisa echter, uit minder gevoelens. Zij is dan ook een meisje bij wie je in het karakter moet 'duiken' om de persoonlijkheid te ontdekken en daarna de hechtingsstoornis te kunnen zien. Dit introverte karakter is dan ook meteen een kenmerk van iemand met een hechtingsstoornis.

Verder is het verhaal en de geschiedenis van Lisa behoorlijk gecompliceerd. In tegenstelling tot Floortje Bloem is het moeilijker om achter de persoonlijkheid van Lisa te komen. Lisa scheidt een beeld waarmee in het dagelijkse leven goed gewerkt zou kunnen worden. Hiermee bedoel ik dat we uit dit verhaal veel kunnen leren over de psyche van de mens. Ook is dit het geval bij *Bezonken rood* en *Het verrotte leven van Floortje Bloem*. Al deze personages in de verhalen geven weer hoe het leven kan verlopen, wat bepaalde gebeurtenissen met een mens kunnen doen en wat voor gedragingen daaruit kunnen komen. In elk verhaal reageren personages op een andere manier op een situatie, de één uit zijn gevoelens vooral naar buiten terwijl bij de ander helemaal dichtklapt en de gevoelens naar binnen werken. Toch zien we ook overeenkomsten bij de besproken personages met een hechtingsstoornis. Allen hebben ze moeite met het aangaan van een veilige hechting of relatie en alle personages zijn op verschillende momenten onzeker of wantrouwend tegenover de omgeving.

Mijn conclusie hieruit is dat wij heel veel kunnen leren van personages uit romans en het beeld dat zij scheppen. Het beeld van een personage met een hechtingsstoornis, is in elk roman anders. Van elk personage kan worden geleerd! Alles wat we in deze romans lezen, kunnen we als leermiddel zien om toe te passen in de realiteit. Dat wil ik in ieder geval duidelijk maken met dit werkstuk.

Ter afsluiting

Nu zijn alle vragen beantwoord die ik wilde beantwoorden, maar toch vroegen omstanders zich nog iets af: *In hoeverre levert dit werkstuk een bijdrage aan de literatuurwetenschap of psychoanalyse?* Zelf had ik hier nog niet over nagedacht, dus daarom ben ik op onderzoek uit gegaan.

Om te beginnen heb ik in de openbare bibliotheek gezocht of er vergelijkbare werkstukken als die ik heb gemaakt aanwezig zijn. Werkstukken waarin personages aan de hand van feitelijke informatie worden geanalyseerd op een (hechtings)stoornis. Jammer genoeg was hier niets over te vinden.

Ook heb ik de sites van *Kritisch literatuur lexicon*, *lexicon der Nederlandse letterkunde* en het Nederlands *Psychoanalytisch Instituut* bezocht om te zoeken naar werkstukken, maar ook hier heb ik niks kunnen vinden. Wel vond ik verslagen van onderzoeken die bij kinderen en volwassenen met een persoonlijkheidsstoornis zijn gedaan uit het bestaande leven, maar nergens worden personages uit een roman geanalyseerd die (hechtings)stoornis hebben. Dit vind ik opvallend. Volgens mijn moeder zijn er in het Engels wél analyses en stukken te vinden waarin personages worden geanalyseerd. Zelf heb ik die nog niet kunnen vinden. Dat komt onder andere door het feit dat ik het jargon van psychologen in het Engels niet goed beheers en dus moeilijk uit stukken en onderzoeken kom. Dit moest ik namelijk op het Internet zoeken, omdat ook hierover in de openbare bibliotheek niks te vinden is.

Wel heeft Frans Hiddema een psychoanalyse gemaakt bij het de roman *Opwaaiende zomerjurken* (geschreven door Oek de Jong). Hierin analyseert Hiddema de hoofdpersoon van het verhaal op zijn neurose. Deze psychoanalyse is dan ook een bijdrage tot de neuroseleer. Zelf heb ik dit niet gelezen, maar het lijkt me zeer interessant om te lezen hoe de hoofdpersoon is geanalyseerd. Dan zou ik ook kunnen zien op wat voor punten Hiddema heeft gelet bij het analyseren van het personage en op wat voor manier hij het personage heeft. Het verschil tussen de analyse die Hiddema schreef over de hoofdpersoon in *Opwaaiende zomerjurken* en de personages die ik heb geanalyseerd, is het onderwerp.

Om terug te komen op de vraag die mij werd gesteld: Ik denk dat dit werkstuk zeker een bijdrage levert aan de literatuurwetenschap of psychoanalyse; alleen al om het feit dat het heel moeilijk is om een vergelijkbaar onderzoek als die van mij in het Nederlands te vinden. Zelf zou ik het erg interessant vinden om ook van anderen (psychologen) onderzoeken te

lezen, waar ik van leer en waar ik ook gebruik van zou kunnen maken. Ik vind het erg jammer dat ik dit niet heb kunnen vinden.

Wat ik een verrijking vind aan dit profielwerkstuk voor de psychoanalyse of literatuurwetenschap is dat er weer een klein beetje meer informatie is waarbij een psychologisch onderwerp wordt verwerkt door een personage te analyseren op basis van een stoornis. Mijn mening is dat het goed is als er meer informatie op dit gebied komt. Door een personage uit een roman te analyseren en je helemaal in dit personage te verdiepen, kom je heel veel te weten over hoe het menselijke brein werkt, wat er mis kan gaan in iemands leven en wat daar de effecten van kunnen zijn. Natuurlijk is het goed dat er personen worden geanalyseerd die daadwerkelijk bestaan zodat bijvoorbeeld hulpverleners deze mensen kunnen helpen. Hierbij lijkt het mij goed dat in de studie die hieraan voorafgaat analyses moeten worden gemaakt van personages uit verschillende romans. Op deze manier leer je op verschillende manieren, vanuit verschillende perspectieven, kijken naar de psychologie en in het geval van dit werkstuk: naar hechtingsstoornissen. De personages en hun verhaal in romans zijn als het ware het voorbeeld van cliënten met hun geschiedenis die in de knel raken met zichzelf, met anderen of met het leven. Deze cliënten hebben hulp nodig, maar voordat er hulp kan worden geboden moet er worden gekeken naar de geschiedenis van de cliënt. Je zou kunnen zeggen dat de cliënt en de bijbehorende geschiedenis en verhaal worden geanalyseerd. Dit is precies wat ik in mijn profielwerkstuk heb gedaan: het analyseren van het verhaal van een cliënt die bepaald gedrag vertoont. Als dit deel is afgehandeld, kunnen er behandelplannen worden opgezet voor een hulpverlener zodat de cliënt de juiste hulp kan krijgen.

Wat ik hiermee wil laten zien, is dat het proces voordat er behandelplan kan worden gemaakt heel belangrijk is. Zonder een goede analyse, is dit praktisch niet mogelijk. Door, bijvoorbeeld in een studie, te beginnen met het maken van analyses op basis van een personage, worden vaardigheden die een hulpverlener of psycholoog nodig heeft getraind. In deze eerste fase is het ook nog geen ramp als er iets mis gaat in de analyse. Er is dan geen persoon die hier last van heeft. Als er een verkeerde analyse wordt gemaakt voor iemand, die dus een daadwerkelijke persoon is en geen personage uit een roman, kan dit vervelende gevolgen hebben zoals een behandelplan dat niet bij de persoon past.

Wat ik hierboven heb genoemd is niet bedoeld als kritiek op de maatschappelijke, psychologische of sociale studies die bestaan. Ik denk dat als men een personage goed kan analyseren, dit in het dagelijkse leven ook goed zal gaan. Het is dus een voorbeeld of voorbereiding op situaties in het dagelijkse leven. Doordat ik zeer weinig materiaal heb

kunnen vinden waarmee ik mijn werkstuk kon vergelijken of waar ik opbouwende informatie vandaan kon halen, denk ik dat dit profielwerkstuk dus niet onnuttig is, maar juist een bijdrage levert aan de literatuurwetenschappen en psychoanalyse.

Een ander punt dat ik wil behandelen is dat door de literatuur de mensenkennis en het psychologische inzicht kan worden verrijkt. In de literatuur vind je personages in heel veel verschillende omstandigheden, met verschillende karakters, verschillende kijken naar het leven, verschillende psychologische processen en personages die op een verschillende manier met situaties in het leven omgaan. Naast het feit dat analyses van personages uit romans een hulpmiddel kunnen zijn voor psychologen of hulpverleners, kan iedereen van romans leren over 'het leven'. We, hiermee bedoel ik iedereen, is als het ware op zijn eigen manier continu levensverhalen aan het analyseren van anderen, maar ook zichzelf. Hierbij kun je denken aan vriendschappen waarin je vrienden goed kent en verbanden legt tussen dingen die in het leven van de betreffende vriend zijn gebeurd en gedragingen die de vriend laat zien. Dit doe je misschien onbewust, maar het gebeurt wel. In een gezonde relatie die iemand heeft met zijn ouders worden ook voortdurend levensverhalen geanalyseerd. In de eerste plaats door de ouders, die het kind zien opgroeien en weten wat het kind doormaakt. Doordat ouders weten wat de 'achtergronden' van het kind zijn, kunnen ze het kind beter begrijpen. Hier schets ik wel een gunstige situatie. Niet alleen bij kinderen die een veilige hechting hebben met de ouders, maar ook bij kinderen die een onveilige hechting hebben met de ouders worden er levensverhalen geanalyseerd. In deze situatie kunnen leraren of psychologen de hierboven beschreven rol van de ouders overnemen.

Op deze manier zie je dat wij constant aan het analyseren zijn. Door nog extra in de literatuur te duiken en bij personages een analyse te maken, zul je meer kunnen begrijpen van psychologische processen in het dagelijkse leven en in de directe omgeving. De literatuur is in dit opzicht een verrijking voor de menselijke kennis.

Wat ik jammer vind, is het feit dat er dus zoveel te leren valt uit analyses van personages, maar dat deze heel moeilijk te vinden zijn. Mijn hoop is dat dit profielwerkstuk een aansporing is om mensen meer in de literatuur te laten verdiepen. De literatuur bevat niet alleen romans die enkel om het verhaal en de gebeurtenissen gaan; er gebeurt namelijk vaak heel veel met de personages. Kijk eens goed naar de personages in een roman en zie psychologische ontwikkelingen, kijk wat er allemaal omgaat in een personage en zie wat voor gevolgen dit heeft, ontdek waarom personages bepaalde gedragingen laten zien en vergelijk dit met wat er om je heen gebeurt. Op deze manier kom je er achter dat literatuur niet alleen een verzameling van verhalen is, maar ook veel levensverhalen bevat die zeer leerzaam zijn!

Bronnenlijst

Literatuur:

'hechtingsstoornissen', praktijkgericht therapieboek voor ernstige hechtingsstoornissen bij kinderen

Schrijver: Niels Peter Rygaard

Druk: eerste druk

Uitgave: 2005

Uitgever: uitgeverij SWP te Amsterdam

Internet:

www.kritischliteratuur.nl

www.lexicon.nl

www.psychoanalytischinstituut.nl